

Irodalomtörténeti atlasz – az ötlettől a megvalósulásig

Dr. Papp-Váry Árpád, a Cartographia Kft. igazgatója

A trianoni ország-csonkítás eredményeként nemcsak tájaink, az ott lévő műemlékek, hanem híres elődeink bölcsői, sírhantjai is idegenbe szakadtak. *Balassi Bálint* szülőhelye (Zólyom) és temetési helye (Hibbe) vagy *Tamási Áron* szülőhelye (Farkaslaka) ma külföldön, Szlovákiában, illetve Romániában van. A példákat százával sorolhatjuk. Az iskolában tanult magyar írók, költők születési helyét, időpontját a diákok megtanulják, de földrajzi tudatképükben nem tudják elhelyezni. Általános tapasztalat, egyre kevesebb fiatal tudja, hol van például Koltó, *Petőfi Sándor* „Szeptember végén” című versének ihlető helye vagy *Jókai* „Nagyenyedi két fűzfa” c. novellájának címadó helysége.

A tanult helységnevek földrajzi elhelyezésének gondjait látva, *Tóth Károly* tanár 82 magyar író születési, halálozási helyét és életútjuk fontosabb eseményeinek színhelyeit bemutató, a Kárpát-medencét ábrázoló térképet szerkesztett. A településnevek alatt szám utal az adott íróra. A hivatkozási számot a térkép alján ábécé sorrendben megadott településnevek mögött is feltüntetetik, majd ezt követi az író neve. A név aláhúzása jelzi, ha a település az író születési helye. Egyéb életrajzi eseményre a térkép alapján nem következtethetünk. Az írók alfabetikus sorrendű nevei mögött is megtalálhatók az életútjuk állomásait jelző számok. A számok alapján közvetlenül sem az egyes írók, sem a települések nem azonosíthatók. A választott ábrázolási módszer ellenére, a nehézkesen használható térkép az iskolákban hiánypótlónak bizonyult. 1992-ben és 1994-ben is kiadták.

A magyar írók történelmi viharok által szét-szabdalt földrajzi életterének a bemutatása magyar szempontból szükségszerű. A hazai írók, költők bemutatásával egy iskolai atlasz is megtölthető lenne. Az iskolákban azonban a magyar irodalmat párhuzamosan tanítják a nemzetközivel. A Biblia, a Shakespeare-drámák vagy *Hemingway* más földrészhez kötődő élete színhelyeinek a bemutatása is kínálja a térképészeti ábrázolást.

Új térképészeti és pedagógiai elgondolásnak tűnt, az általános és középiskolákban tanított ma-

gyar és külföldi írók, költők életének jelentősebb eseményeit, műveik születési helyeit térképeken bemutató atlasz megalkotása.

A Cartographia Kft. szerkesztőbizottsága nem nagy lelkesedéssel fogadta a szerző ötletét. A döntéshez egy mintatérkép kidolgozását javasolták. A szerző *Petőfi* életének a feldolgozását javasolta. *Kutassy Ilona* szerkesztő készítette el a mintatérképet. A térkép szemléletesen mutatta *Petőfi* szinte egész országot lefedő utazásait. Versrészletek jelezték a különböző időpontban és helyszínen született verseket, és a térkép körüli kis rajzok hozták közelebb a kort, segítették az utazások, a táj és a versek gondolati összekapcsolását.

A mintatérkép alapján joggal feltételezhettük, hogy a hazai és külföldi írók, költők életútjait és művészetük megismerését, megtanítását elősegítő, kiegészítő taneszközt lehet alkotni ily módon. Felvetődött a kérdés, az elkészült új taneszköz, az Irodalomtörténeti atlasz nemzetközileg is új elképzelés, vagy már született hasonló máshol a világban.

Irodalomtörténeti térképek

Azt tudtuk, sok olyan könyv jelent meg korábban, amelyek a történet helyszíneit térképeken szemléltetik. Legismertebb talán *Verne Gyula* „Rejtelmes sziget” című könyvének térképrajza. 1999-ben a Cartographia Kft. lefordította ukránból a „Verne Gyula hősei nyomában” című könyvet, amelyik nyolc *Verne* könyv színhelyeit dolgozta fel térképeken. Tudtuk azt is, hogy *J. R. R. Tolkien* „Gyűrűk ura” című könyvének térképrajzait szigorú szerzői jog védi, és „Utazás Frodoba” címen egy atlasz is jelent meg a kitalált világról. Rövid idő alatt számtalan olyan várostérképre leltünk, amelyek az irodalmi emlékhelyeket vagy egy-egy író tartózkodási helyeit tünteti fel. (Az irodalmi Moszkva, 1973; Puskin emlékhelyek Moszkvában, 1979; Shakespeare országa, 1950 stb.) Az irodalmi emlékhelyeket ábrázoló térképek egyre bővülő sorai után végül egy irodalmi atlasz is találtunk. Az atlasz három kötetben, *John Geor-*

Az atlasz belső borítóján Budapestért rajongó írók, költők könyv-, ill. versrészleteivel

ge Bartholomew szerkesztésében jelent meg. Címe: Irodalmi és történelmi atlasz. Az egyes kötetek alcímei: Európa (1910), Amerika (1911), Afrika és Ausztrália (1913). Az atlaszok nagy része történelmi térképsorozat, de az európai kötet például ábrázolja az észak-welsi tóvidéket (*William Wordsworth* szülőhelyét és a többi költőt meghléltő tájat), a *Canterbury* mesék hőseinek útvonalát és az *Ivanhoe* színhelyeit. A névmutatóban azoknál a településneveknél, amelyeknek irodalmi vonatkozása van, azt röviden leírják. Talán az ismertetőből is kiderül, nehezen tekinthető ez a munka tiszta irodalmi atlasznak.

1996-ban a Frankfurti Könyvvásáron bemutatott egy vastag irodalomtörténeti atlaszt (*The Atlas of Literature*). A 351 oldalas nagyméretű könyv csak a címében atlasz. Nyolc részből áll, sok képpel és néhány térképpel kísért irodalomtörténet. A térképeken vastag keretes téglalapokba írják a helyszínek irodalomtörténeti kapcsolatát. Itt született, ebben a színházban mutatták be először ezt és ezt a darabot, ez volt az író törzskávéháza stb. A könyv színvonaláról annyit, hogy magyar író csak a „Kelet-Európa a második világháború után” című térképen szerepel, névfelsorolás formájában: *Lukács György*, *Konrád György*, *Estterházy Péter*.

Már majdnem kész volt a magyar Irodalomtörténeti atlasz, amikor az Amerikai Library of Congress-től megkaptuk az irodalmi tárgyú térképeket

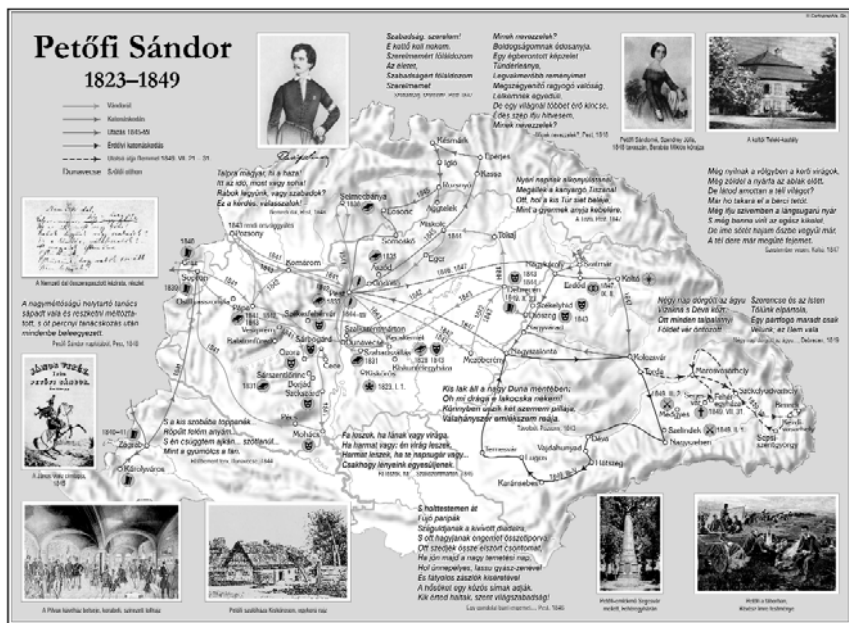
feldolgozó katalógusukat (*Language of the Land*). A könyv 280 oldalon ismerteti az irodalmi tárgyú térképeket 1878-tól napjainkig. Az egyes országok, tartományok, városok irodalmi emlékhelyeit és/vagy egy-egy mű színhelyeit feltüntető térképek elsősorban turisztikai céllal készültek, távol állnak az általunk elképzelt oktatási célú térképsorozattól. A szakirodalmi tanulmányozás egyértelművé tette: az általunk elképzelt, oktatási célú irodalomtörténeti at-

laszhoz hasonló munka még sehol nem született. Így atlaszunk térképészeti és oktatás módszertani szempontból is újszerű.

A szerkesztés folyamata

A külföldi minták keresésével párhuzamosan megkezdtük az atlasz szerkesztését. A Petőfi-térképpel megkerestük *Hargittay Emil* egyetemi tanárt, állítsa össze azon írók listáját, akiket a különböző szerzőktől származó tankönyvek eltérő változatára ellenére ismerni, ill. tanítani kellene az általános és középiskolákban. A szerzők mellett *Hargittay Emil* felsorolászerűen megadta az egyes életutak legfontosabb állomásait és az egyes szerzők fő munkáit is. Javasolta továbbá egyes írók, költők munkássága mellett a hazai színjátszás, újságírás és a pest-budai irodalmi kávéházak külön térképeken való bemutatását.

A térképeken szereplő megfelelő könyv- és versrészletek kiválasztásához két tanárnő segítségét kértük. *Fekete Judit* középiskolai és *Zuborné Sallay Márta* általános iskolai vezető tanárok vállalták a feladatot. Az első térképek átnézésekor viszont javasolták a tematika kiegészítését a többi művészet bemutatásával. Az írók, költők életútjának fő állomásait, a fontos művek születési helyeit szemléltető térképek így kiegészültek a korra jellemző szobor, festmény, ötvösmű alkotásokkal. Például a felvilágosodás irodalma Magyaror-

Petőfi utazásait és néhány versének születési helyét szemléltető térkép

szágon bemutatja a klasszicista stílusú Nemzeti Múzeum és a debreceni nagytemplom épületét, *Ferenczy István* egyik szobrát és *Orlai Petrich Soma* egyik festményét. Az irodalommal párhuzamosan ábrázolt kortárs művészetek közül a zene és a filmművészet hiányzik az atlaszból. Egy későbbi átdolgozás, bővítés során ezeket a művészeteket is figyelembe kell majd venni.

Az atlasz tartalma

Az írások kialakulása és elterjedése, a mezopotámiai, görög mítoszok, a görög és római irodalom térképei között egy érdekes képekkel illusztrált családfarajz található. A családfa a görög istenek kapcsolatait szemlélteti római nevek feltüntetésével együtt. Az istenek három nemzedékének, egymás közötti kapcsolatainak a bemutatása a gyermekek számára is érthetővé, áttekinthetővé, tanulhatóvá teszi ezt a bonyolult és nehéz témát. A Biblia Ószövetség, Újszövetség leírásait két térkép dolgozza fel. A következő oldalakon a nemzetközi és magyar irodalom eseményeit állították párhuzamba a szerkesztők (a középkor, a reneszánsz, a barokk, a felvilágosodás és a romantika irodalma Európában és Magyarországon).

Az írók, költők életének eseményeit színnel kitöltött körbe rajzolt kis ábrák szimbolizálják. 13 jel próbálja érzékeltetni az egyes életutak sokszínű, gyakran egyedi eseményeit. A jelek egy része teljesen egyértelmű (születés, halálozás, házasságkötés

helye). Több jel az esemény történetjéről (például börtönbüntetés, száműzetés, utazás-vándorlás, csatázás). A jel alapján az adott esemény beilleszthető az életútba, de annak oka, időbeli terjedelme, jellege csak egyéb forrásból, esetleg a tanár magyarázatából tudható meg. Az atlaszban van egy kissé vitatható jel „egyéb” megírással. Ezzel a jellel néhány író esetében teljesen egyedi, csak egy adott író életére jellemző, működését jelentősen

befolyásoló eseményt kívántak az atlasz szerkesztői kifejezni. Például „A barokk irodalom Magyarországon” című térképen *Pázmány Péter* életútjának állomásai között, Vágsellye, Kassa, Túróc, Bécs településeknél is szerepel ez a jel. Az első kettő településnél a katolikus megújulás szellemét terjesztő tevékenységére, Túrócnál prépost-tá való kinevezésére, Bécsnél *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelemmel kötött béketárgyalások előkészítésére utal a jel. Ugyanezen a térképen *Rákóczi Ferenc* életútján Munkácsnál a császári ostromot, Bécsnél az első kuruc felkelés gyanúja alóli tisztázó látogatását, Breznánál (Lengyelország) bécsújhelyi börtönből való szökése utáni szálláshelyét, Ónodnál az országgyűlést jelzi az „egyéb” jel. A példából jól látható, hogy az egyéb jel jelentése csak más forrásokból oldható fel. Ezért tervezi a Cartographia Kft. atlaszmagyarázó megjelenítését a kiadványhoz.

Az európai és magyar irodalmi korszakok párhuzamos térképoldalait több magyar irodalommal foglalkozó térkép követi. *Petőfi*, *Arany*, *Jókai* életútja után, a magyar színjátszás és újságírás zárja a tisztán magyar irodalomtörténeti oldalakat. Majd ismét az európai és a magyar irodalom párhuzamos tükörolдалakon elhelyezett térképei következnek.

A XIX. század második felének magyar próza-irodalmát szemléltető térkép érdekes színfoltja *Molnár Ferenc* „A Pál utcai fiúk” című regényének

budapesti színhelyeit ábrázoló melléktérkép. A pesti és budai irodalmi kávéházakat ábrázoló térkép a törzshelyek nevei mellett a törzsvendégek neveit is feltünteti. Meglepő mennyi irodalmi kávéház volt Pesten a Nagykörút által határolt területen.

Az európai magyar irodalmi korszak-párhuzamok a XX. századdal megszűnnek. Európa helyett a világirodalom lesz a cím, és Európa mellett megjelenik Amerika térképe is, az ott élő írók (*Faulkner, O'Neill, Steinbeck, Marquez* stb.) életútjának jelölésével.

József Attila és *Radnóti Miklós*, az újabb magyar irodalom, illetve a határon túli magyar irodalom térképei zárják az irodalomtörténetet. A határon túli magyar irodalom szereplőinek a kiválogatása különösen nehéz volt. *Márai Sándor* ezen a térképen szerepel, pedig alkotásainak zömét Magyarországon, kivándorlása előtt alkotta. *Faludy György* itthon, külföldön, majd ismét itthon alkotott jelentőset, ő is a határon túli irodalmárok között szerepel. Ezzel a két névvel a választás nehézségeit azt hiszem elegendő érzékeltetni. Két térkép segíti a magán és iskolai irodalmi túrákat szervezőket a hazai és a történelmi Magyarországon lévő irodalmi emlékhelyek és múzeumok bemutatásával.

Az atlasz egyik lektora, *dr. Praznovszky Mihály*, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója a teljes anyag átnézése után javasolta, hogy az atlasz belső borítóján helyezünk el egy Budapest térképet, a városért rajongó írók, költők könyv-, ill. versrészleteivel. Az ötlet nagyon tetszett, és felkértük a térképi anyag összeállítására. A nagyszerűen sikerült térkép címe egy *Kosztolányi* verssor: „Ó, mint imádlak szeretlek csorbult szívem bálványa Pest.”

Hasonló idézetek mutatják íróink, költőink város által kiváltott érzéseit, Óbudától az Üllői útig, a Svábhegytől a józsefvárosi Ganz-gyárig.

Mivel teljesen újszerű téméről volt szó, az atlaszt először próbanyomat formájában készítettük el. A próbanyomatot véleményezésre, ellenőrzésre több tanárnak megküldtük, és egyidejűleg benyújtottuk taneszközként való engedélyeztetésre is. A véleményezők számos elírást, hibás adatot javítottak az atlaszban, de nagyon sok új szerző felvételére is tettek javaslatot. Az Oktatási Minisztérium által előírt pótlásokat végrehajtottuk, bár tudtuk, hogy a túl sok író feltüntetése nehezen áttekinthetővé, zsúfolttá teszi a térképeket. Kevesebb szerző egy-egy térképen viszont a terjedelem növelését és így az előállítási ár növekedését eredményezte volna.

Egy kis közjáték

A magyar nép, a magyar történelem nagy tragédiája a trianoni területvesztés. Szinte minden nagy magyar költő írt egy-egy szívszorongató verset erről a tragédiájáról. A nemzeti sorscsapásról és az azt megörökítő, a nemzet fájdalmát kifejező versekről 50 évig nem beszéltünk, nem beszélhetünk. Mai napig sem tananyag egyik trianoni jai kiállítás sem a közoktatásban. A két világháború között minden iskolában a tanítást *Papp-Váry Elemérné (Sziklay Szeréna)* „Hiszekegy” című verse első sorainak az elmondásával kellett kezdeni. Az iskolai oktatás hatására a Trianonról szóló versek közül, talán ha nem is ez a legművészebb, de ez vált a legismertebbé. Úgy gondoltam, nagy-némém versét, visszaélve az igazgatói hatáskörömmel, beilleszthetjük a XX. századi magyar irodalom térképébe. A véleményezésre szétküldött próbanyomat atlasz hivatalos tankönyvvé nyilvánítást végző bírálói őszinte meglepetésünkre nem kifogásolták az életutat nem mutató, csak a versrészletet közlő ábrázolást. A véleményezésre felkért tanárok és *Fekete Judit* szaklektor ellettek a közlést.

Érdekes módon mindössze két véleményező állította, hogy a vers esztétikai szempontból nem jelentős, nincs irodalomtörténeti értéke. A többiek, mind a vers közlése nyomán várható „politikai vihartól” kívánták megóvni az atlaszt és kiadóját.

A versrészletet az iskolai oktatásra szánt végső változathoz elhagytuk. Korábbi meggyőződésem viszont tovább erősödött, hogy többet, nyíltabban kellene beszélni a trianoni nemzet-tragédiáról, és végre el kellene felejtetni a pártszemináriumokon tanított téziseket.

Az atlasz jelentősége

A 2000-ben megjelent Irodalomtörténeti atlasz a világon az első mű, amelyik az irodalmat, a kortárs művészetekkel együtt térképeken, rövid könyv- és versrészletekkel (idézetekkel) kísérvé dolgozza fel. Térképészetileg és oktatás-módszer-tanilag is egyedülálló, úttörő kiadvány. Oktatás-módszertani újszerűségét az adja, hogy több tárgy között teremt kapcsolatot, egységes egésszé formálva a térben és időben távoli eseményeket. Újszerűségét, szép kivitelét az atlasz belső borítóján felsorolt 6 első díj és egy elismerő oklevél igazolja. Az atlasz a dunaszerdahelyi *Lilium Aurum* kiadó megrendelésére a szlovákiai magyar iskolákban is államilag engedélyezett taneszközzé vált.

Az atlasz megjelenését követően több irodalomtanár kezdte hangsúlyozni, hogy a magyar irodalomtanítás túlzottan személytörténeti alapú. Nem az író pályáját, működését, hanem az írói műveket, az esztétikai értékeket kellene tanítani. Az Irodalomtörténeti atlasz az új oktatási irányzat szempontjából is megfelelő. A térképek alapján az életút fő állomásai, tér- és időbeli alakulása, a kor egyéb művészeti irányzataiba ágyazva jól elsajátható. A térképen szereplő részletek pedig átvethetnek az irodalmi művek önálló értékeléséhez.

Az évés közben jön meg az étvágy közmondás igazságát az atlasz megjelenése után kapott levelek igazolták. Az elismerő levelek újabb szerzők felvételét vagy az ábrázolt útvonal további részletezését javasolták. *Petőfi* térképével kapcsolatban, levélben kérte Somoskőújfalú, Aggtelek, Temesvár, hogy az ő településük is szerepeljen a térképen, mert náluk is járt a nagy költő. Erdélyi levelek hiányolták *Áprily Lajos* parajdi, *Misztótfalusi Kis Miklós* misztótfalui, *Ignác Rózsa* kovásznai emlékkiállításának a feltüntetését. Többen kérték *Páskándi Géza*, *Reményik Sándor*, *Vass Albert* életútjának a pótlását.

A 2000. évi első kiadás óta egyetlen névvel egészítettük ki az atlaszt. *Kertész Imre* nevével bővült az újabb magyar irodalom szereplőinek köre a 2002. évi Nobel-díj átvétele után.

A széleskörű elismertség jelzi: az irodalom és a többi művészeti ág korszakonkénti térképi feldolgozásával a Cartographia Kft. térképészetileg és oktatás-módszertanilag teljesen újszerű, egyedülálló kiadványt alkotott.

Atlas of Literary History

From idea to reality

Á. Papp-Váry

Summary

The geographical representation of the activities of Hungarian writers within the historical Hungarian territories, divided by the later Trianon Peace Treaty, as well as of foreign literature, like Shakespeare's dramas, the Bible, or Hemingway's works to show where they happened, had raised the demand for a spatial visualization of the subject. It seemed a novel idea of cartography and pedagogy to show, on a series of maps within an atlas, the writers' main biographical events, their places of birth and death.

The Atlas of Literary History, published in 2000, is a pioneering product that presents literary data with quotations from poetry and other literary works together with representative examples of contemporary art. Its didactic novelty is ensured by the connection between several school subjects (literature, art history, geography), unifying them into a single piece of work. This atlas of Cartographia Ltd. is believed to be a unique work of its kind on the global scene both from the aspects of cartography and education.

IRODALOM

1. *Barholomew, J. G.*: Literary and Historical Atlas of Europe, America, Africa and Australasia. London, 1910, 1911, 1913. J. M. Dent

2. *Bradbury, M.* (ed.): The Atlas of Literature. London, 1996. Instituto Geografico de Agostini. 352. p. 21,5X29–28 cm

3. *Hopkins, M.–Buscher, M.*: Language of the Land. The Library of Congress Book of Literary Maps. Washington, 1999. Library of Congress. 304. p. 26X25,5 cm

4. Irodalomtörténeti atlasz. Budapest, 2000. Cartographia Kft. 40. p.

5. *Strachey, B.*: Journey of Frodo: An Atlas of J. R. R. Tolkien's. The Lord of the Rings. New York, 1981. Ballantine Books

6. *Tóth Károly*: Magyar irodalomtörténeti térkép. Budapest, 1989. Kiadja a Fejér Megyei Pedagógiai Intézet. Készítette a Kartográfiai Vállalat. 68X69 cm